

Grepl, Miroslav

Imperativní postoje a imperativ

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1979, vol. 28, iss. A27, pp. [165]-174

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100269>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIROSLAV GREPL

IMPERATIVNÍ POSTOJE A IMPERATIV

1. Požadavek komplexnosti a všestrannosti syntakt. analýzy vede nás nejenom ke zkoumání větné sémantiky, ale také k hlubšímu studiu věty z hlediska jejích komunikativních cílů. Jde v podstatě o studium komunikativně intencních postojů (KIP) mluvčího k propozičnímu obsahu věty, tj. o problematiku, kterou jinde označujeme jako postojová modalita (Grepl 1973). Cílem je zpřesnit naše pojetí typů těchto postojů a jejich hodnot, usilovat jak o jejich přesnější vymezení a charakteristiku, tak o postižení způsobů a prostředků, jimiž jsou jednotlivé postojové hodnoty jazykově realizovány a signalizovány. Metodologicky je třeba při tom vycházet od věty, respektovat pohled od syntaxe, nikoli od morfologie, neboť morfologické prostředky (zvl. slovesné mody) nejsou jedinými manifestanty postojových hodnot, nelze je na ně omezovat, a pokud se na jejich ztvárnění podílejí, děje se tak většinou v souvřskytu s prostředky jinými (intonace, partikule, vid, modální slovesa, negace aj.), které jejich základní morfologický význam modifikují, a tím je právě specifikují jako více méně jednoznačné signály postojových hodnot různých. Syntaktické východisko dává rovněž předpoklady k tomu, že budou stanoveny všechny, nebo alespoň všechny základní, způsoby formálního ztvárnění dané postojové hodnoty.

2. K výrazným typům komunikativně intencních postojů patří postoje imperativní (apelové, výzvové). Obecně je možno charakterizovat je jako záměr mluvčího přimět adresáta k uskutečnění propozičního obsahu výpovědi. V rámci imperativního postoje je užitečné rozlišovat řadu dílčích hodnot, vyznačujících se různým stupněm zainteresovanosti mluvčího a adresáta na realizaci propozičního obsahu, různou mírou naléhavosti, neodkladnosti a kategoričnosti. Jde o takové hodnoty jako rozkaz, výzva, varovný příkaz (zákaz), vybidnutí, návrh, rada, doporučení, prosba, úpěnlivá prosba, dovolení aj. Realizací těchto postojových hodnot vznikají výpovědi, které se vyznačují, použijeme-li terminologie J. Searla (1976) různou „ilokuční silou“, reprezentují různé „ilokuční akty“, založené ovšem na společném „ilokučním záměru“ (illocutionary point). Řečeno jednoduše, jde o realizaci různých postojových hodnot patřících k témuž typu komunikativně intencního postoje, v našem případě imperativního, náležejících do jeho sféry.

Postojové hodnoty imperativnosti je možné signalizovat různými způsoby, lze jim přiřadit různé prostředky, které jsou ovšem ve svém komplexu pro jednotlivé postojové hodnoty odlišné. Lze to ukázat na příkladu takových postojových hodnot, jako jsou třeba „rada“ („doporučení“).

2.1 „Radu“ („doporučení“) je možno signalizovat „explicitně“ pomocí „postojových predikátorů“ (ve formě 1. os. sg. indik. prezenta nedok. vidu) typu *radím ti... ,doporučuji ti... Propoziční obsah je při této signalizaci postojové hodnoty ztvárněn ve formě vedlejší věty s *aby* nebo má nominalizovanou podobu infinitivu.*

- (1) *Radím ti (doporučuji ti), abys to vrátil, přepsal; vrátit to, přepsat to*
- (2) *Radím ti (doporučuji ti), abys to nevracel, nepřepisoval; nevracet to, nepřepisovat to*

„Rada“ („doporučení“) mohou však být signalizovány také „implicitně“, tj. tak, že jejich exponenty jsou „obsaženy“ přímo v syntaktické struktuře formující propoziční obsah. Existují v daném případě rozmanité možnosti takové implicitní signalizace.

Protože jde o hodnotu imperativnosti, je přirozené, že může být signalizována především formou morfologického imperativu. Ten je ovšem použitelný pro signalizaci všech postojových hodnot imperativnosti, a je tedy prostředkem značně polyfunkčním. Projevuje se proto tendence imperativ v jednotlivých hodnotách nějak diferencovat, zvláště intonačně, nebo přidáváním různých částic nebo náběhy k vytváření „analytických imperativních forem“ např. typu *hleď (koukej) se brzy vrátit, chraň se (opovaž) se odmlouvat, pojed(te) zpívat, račte se posadit*. V našem případě je morfologický imperativ odstíněn zejména intonačně a často také spojením s partikulí *raději*:

- (3) *Raději to vrať, přepiš.*
- (4) *Raději to nevracej, nepřepisuj.*

Jsou však možné (a běžné) i jiné implicitní, neimperativní signalizace postojové hodnoty „rada“ („doporučení“).

Může být signalizována např. také konstrukcemi typu:

- (5) *Co abys to vrátil, přepsal.*
- (6) *Co abys to nevracel, nepřepisoval.*

„Rada“ („doporučení“) jsou manifestovány rovněž v konstrukcích

- (7) *Měl bys to vrátit, přepsat*
- (8) *Měl bys to nevracet, nepřepisovat || Neměl bys to vracet, přepisovat*

Také následujících větných konstrukcí může být použito pro signalizaci dané postojové hodnoty:

- (9) *Neměl bys to vrátit, přepsat?*
- (10) *Já (na tvém místě) bych to vrátil; nevracel.*

- (11) *Že bys to vrátil, přepsal, řekl?*
 (12) *Že bys to nevracel, nepřepisoval, neříkal?*

2.2 Obdobně také ostatní postojové hodnoty imperativnosti mohou být exponovány různými způsoby a komplexy prostředků. Uvedme ještě aspoň příklad na to, jaké jsou v češtině možnosti formální signalizace postojové hodnoty, kterou nazýváme „varovný příkaz (zákaz)“. Jde o takový druh příkazu (zákazu), který implikuje, že jeho případné nesplnění by mohlo mít pro adresata nepříjemné důsledky. „Varovný příkaz (zákaz)“ je účelné odlišovat od „výstrahy“, která je specifickým druhem zákazu. Rozlišování obou postojových hodnot je potřebné i proto, že způsoby jejich signalizace se zčásti překrývají.

Prostředkem explicitního způsobu signalizace „varovného příkazu (zákazu)“ je nejčastěji postojový predikátor *varuji tě*.

- (13) *Varuji tě, abys to uklízel, přepisoval.*

V uvedeném příkladě jde zřejmě o varovný zákaz. Diktální predikátor mívá obvykle imperfektivní formu kladnou, ale může mít i formu zápornou. Snad právě to je důvod, proč tento způsob signalizace není běžný (je vyloučen?) pro varovný příkaz. Teoreticky by bylo možno předpokládat, že hodnotu varovného příkazu by měly mít při tomto způsobu jeho realizace zejména konstrukce s diktálním predikátorem v dokonavé formě záporné, zejména je-li intonační centrum umístěno na postojovém predikátoru, tedy

- (14) *Varuji tě, abys to neuklídl! Varuji tě, aby ses toho nezúčastnil! Varuji tě, abys to nepřepsal! Varuji tě, abys ho nepozdravil!*

Celková nejednoznačnost těchto případů a také to, že v sémantické struktuře predikátoru *varovat* není vlastně přímo obsažen sémantický rys „volního záměru“, vede patrně k tomu, že je pro jednoznačnou explicitní signalizaci varovného příkazu a varovného zákazu nejednou užívá spojení postojového predikátoru *varuji tě* s imperativní formou diktálního slovesa

- (15) *Varuji tě, uklid to; přepiš to; zatelefonuj mu; zúčastni se toho; odmítni to; pozdrav ho...*
 (16) *Varuji tě, neuklízej to; nepřepisuj to; netelefonuj mu; nezúčastňuj se toho; neodmítej to; nezdrav ho...*

Poměrně jednoznačné jsou proti tomu všechny způsoby a možnosti implicitní signalizace „varovného příkazu (zákazu)“. Jde v češtině zejména o tyto možnosti:

- (17a) *Chraň se (opovaž se) to neuklídit; nepřepsat!* (varovný příkaz)
 (17b) *Chraň se (opovaž se) to uklízet || uklídit; přepisovat || přepsat* (varovný zákaz)
 (18a) *Ať to uklídíš; přepíšeš!*
 (18b) *Ať to neuklídíš! nepřepíšeš!*

V případech 18a a 18b je daná postojová hodnota signalizována transpozicí opisné formy imperativu, primárně užívané pro osobu třetí, do osoby druhé.

(19a) *Ne abys to neuklidil; nepřepsal!*

(19b) *Ne abys to uklízel // uklidil; přepisoval // přepsal!*

Funkci signálu varovného příkazu (zákazu) může mít také imperativní forma s částicí *jenom* (*jen*), pokud je zároveň spjata s transpozicí kladu a záporu:

(20a) *Jenom mu to nevrat!* (= „vrať to“); *Jenom to nepřepiš!* (= „přepiš to“);
Jenom to nesněž! (= „jenom to sněž“)

(20b) *Jenom to vracej // vrat!* (= „nevracej to“); *Jenom to přepisuj // přepiš!*
(= „nepřepisuj to“); *Jenom to jez / sněž!* (= „nejez to“)

3. Už jsme uvedli, že pro signalizaci všech postojových hodnot imperativnosti může být užito morfologických forem kategorie rozkazovacího způsobu, a že právě proto jsou imperativní formy polyfunkční, nespecifikované jen pro některé z imperativních hodnot, a že se projevuje v jazyce tendence podle možnosti je v jednotlivých funkcích nějak odlišit (viz 2.1). Na druhé straně z uvedeného faktu vyplývá, že by mělo být možné „nahradit“ konstrukce bez rozkazovacího způsobu, pokud signalizují některý z imperativních postojových hodnot, konstrukcemi s morfologickým imperativem. I když přirozeně prosté imperativní formy bez dalších odlišujících elementů nebudou pro zmíněnou nespecifikovanost s danými konstrukcemi plně ekvivalentní co do postojové hodnoty, může být taková operace považována za poměrně spolehlivý test toho, že takové konstrukce patří do sféry imperativnosti, že jsou to různé způsoby signalizace různých postojových hodnot imperativnosti, které jsou pro tyto funkce v jazyce ustálené, standardizované nebo tendují k takovému ustálení. Tento test může být kombinován s testem jiným. Z povahy imperativních postojů vyplývá, že „děj“, který má být adresátem (konatelem) realizován, musí mít časovou perspektivu přítomně-futurální. Lze tedy při rozhodování, zda nějaká konstrukce je specifikována pro imperativní sféru nebo ne, s úspěchem použít také toho, zda se dá časově obměňovat nebo ne, přitom je zvláště důležité, zda připojí obměnu do minulosti. Tak např. konstrukce (5) a (6) — *Co abys to přepsal, Co abys to nepřepisoval* —, o kterých jsme řekli, že představují jeden z možných způsobů formální signalizace postojové hodnoty „rada“ („doporučení“), lze substituovat formami morfologického imperativu (*Přepiš to, Nepřepisuj to*) a nelze je časově obměnit do minulosti (**Co abys to byl přepsal, *Co abys to byl nepřepisoval*). Stejně to platí např. i o konstrukcích (7) a (8) — *Měl bys to přepsat. Měl bys to nepřepisovat* a o konstrukcích 19a a 19b — *Ne abys to nepřepsal; Ne abys to přepisoval* —, které jsou podle našeho názoru (viz 2.2) specifikovány pro signalizaci imperativní postojové hodnoty „varovný příkaz (zákaz)“.

Zmíněné testy je možno uplatnit také na konstrukce 18a a 18b — *At to přepíšeš!, At to nepřepisuješ!* O těchto případech jsme řekli, že je chápeme jako transpozice morfologické formy analytického imperativu pro 3. osobu (viz 2.2). Právě skutečnost, že spojení typu *at vstoupí; at mlčí* nelze časově obměnit do minulosti (**at vstoupil; *at mlčel*), zdá se nám být závažným důvodem proto, abychom je z morfologického

hlediska považovali za formu imperativu, nikoli za spojení částice *at* s indikativem. S formami indikativu je totiž nerozlučně spjata možnost časových obměn, uvedená spojení však takové obměny nepřipouštějí. Naše stanovisko lze podpořit i jinak, a to tím, co formuloval Fr. Kopečný (1956). Upozornil na to, že do imperativní funkce je možno transponovat indikativ sloves dokonavých, a to jak s kadencí konkluzivní (*Přineseš vodu!*), tak antikadencí (*Lehneš?!*) a indikativ sloves nedokonavých za týchž intonačních podmínek, jen pokud má formu (analytického) futura (*Budeš mlčet!* *Budeš mlčet!?*). Formy indikativu prézenta sloves nedokonavých lze do imperativní funkce transponovat jen ve spojení s antikadencí (*Mlčíš?! Sedíš?! Píšeš?!*). Ve spojení s konkluzivní kadencí taková transpozice možná není (není však, jak se zdá, možná ani transpozice s antikadencí, pokud mají uvedené tvary podobu negovanou). Kopečný to vysvětluje tak, že indikativ prézenta nedokonavých sloves je vlastně jediný tvar pro aktuální přítomnost a že i při důrazné intonaci neotázkové by vlastně vždy znamenal jen zdůraznění činnosti už vykonávané: *píšeš už!* (op. cit. 60). I z důvodů, které jsme právě uvedli, zdá se proto problematické chápat ve spojení typu *at nese; at mlčí* slovesný tvar za indikativ prézenta.

3.1 Protože morfologická forma imperativu se jeví jako nespecifikovaný signál imperativního postoje vůbec, a pokrývá proto celou oblast imperativnosti, a protože výpovědi s touto formou se jeví jako typické a charakteristické výpovědi imperativní, přisuzovali se morfologické formě rozkazovacího způsobu některé specifické vlastnosti a rysy. Přispívalo k tomu i dominantní postavení morfologie v gramatické teorii, a tedy i morfologizující pohled na větu. Tak se s imperativními formami spojovaly zejména některé vlastnosti v uplatňování kategorie slovesného vidu. Velmi cenné poznatky z této problematiky přinesl zvláště M. Dokulil (1948), opíraje se o postřehy V. Mathesia, S. Karcevského, V. V. Vinogradova a Fr. Trávníčka. Z aspektologického hlediska pak významně přispěl k jejímu osvětlení především Fr. Kopečný (op. cit. 58n). Oba autoři konstatují, že v oblasti morfologického imperativu dochází k modifikacím a přehodnocování základního vidového protikladu dokonavost — nedokonavost. Tak se především upozorňuje na fakt, že kladné formě dokonavého imperativu odpovídá v záporné podobě zpravidla forma nedokonavá (a podle možnosti i neprefigovaná a nedeterminovaná): *zavři — nezavírej; přečti to — nečti to; přines to — nenos to*. V rámci kladného imperativu se zjišťuje častá možnost vzájemné záměny forem perfektivních a imperfektivních, takže podle Kopečného „v kladném imperativu se vidové protiklady jakoby stírají“, což vede, jak říká autor na jiném místě, k dojmu, „jako by byl rozdíl obou vidů v této oblasti rušen, neutralizován“. V postoji mluvčího dominuje buď zřetel k cíli, výsledku děje (forma dokonavá), nebo k ději samému, k jeho „přítomnění“ a zdůraznění, a na tom jsou pak zakládány různé významy speciálnější, jako naléhavost, neodkladnost aj. (forma nedokonavá), srov. *sedni si! — sedej!* apod. Zdůraznění děje (podle Kopečného moment naléhavosti) proniká zvláště při záka ze. Proto právě v prohibitivní funkci má záporný imperativ převážně formu nedokonavou. Podle Dokulila jsou zde možnosti subjektivní volby

té či oné vidové formy „silně omezeny“. Naproti tomu je dokonavá forma záporného imperativu podle obou autorů specifikována jako signál výstrahy, neboť „zde se musí uplatnit představa výsledku činnosti“: *Nespal se! Nekopni ho! Nezlom si nohu!* apod.

Všech dosavadních poznatků a pozorování o modifikacích vidového protikladu perfektivnost — imperfektivnost bude třeba plně využít pro hlubší studium imperativního postoje, pro vymezení jeho hodnot a pro stanovení způsobů a prostředků jejich signalizace, bude třeba zvážit podíl vidových modifikací a aktualizací na této signalizaci. Předpokladem k tomu, jak se nám zdá, je ovšem to, aby přehodnocování vidového protikladu nebylo spojováno s morfologickou formou imperativu, ale s imperativním postojem a jeho hodnotami. Ukazuje se totiž, že vidové modifikace nejsou vázány jen na tuto morfologickou formu, ale že v zásadě platí i pro případy, kdy jsou imperativní postoje signalizovány jinými způsoby a formami. Ukazují na to naše příklady (1)–(20), a je to patrné i z příkladů následujících: *Žádám tě, aby ses oblékl; aby ses (už) oblékal; aby ses neoblékal; Žádám tě, opravit to; Žádám tě, neopravovat to; Měl bys vystoupit, vystupovat; Neměl bys vystupovat; Ať za hodinu vstaneš! Ať za hodinu vstáváš! Ať ho ráno nebudíš! Ať ho ráno vzbudíš! Ať ho ráno nevzbudíš!* (výstraha) aj.

Domníváme se, že se více přiblížíme jazykové skutečnosti, nebudeme-li vidové modifikace svazovat s morfologickou formou imperativu, ale s imperativním postojem a jeho hodnotami, jejichž jedním signálem ovšem je také morfologické kategorie imperativu, a jsme přesvědčeni, že z tohoto hlediska bude možné ještě lépe funkční motivaci těchto modifikací vyložit.

4. Bude ovšem třeba pokusit se v těchto souvislostech nějak přesněji vymezit pojem „zákazu“. K tomu zde můžeme zatím formulovat jen několik předběžných poznámek.

Především je třeba samozřejmě souhlasit s tím, že zákaz není negací příkazu. Na to formálně ukazuje i to, že jak příkaz, tak zákaz jsou explicitně signalizovány postojovým predikátorem kladným:

(21a) *Přikazují ti, abys to uklidil*

(21b) *Přikazují ti, abys to neuklízal*

Mimo to existuje pro zákaz postojový predikátor *zakazují ti*, rovněž ovšem kladný:

(22) *Zakazují ti, abys to uklízel*

Postoje a jejich hodnoty nelze prostě negovat v logickém smyslu „není pravda, že...“, neboť taková negace by prostě znamenala jejich zrušení. Následující příklad ukazuje, že výpověď s negovaným postojovým predikátorem nepatří už z hlediska komunikativního záměru mluvčího do vět imperativních (výzvných), ale konstativních:

(23) *Nepřikazují ti, abys to uklidil*

To ovšem neznamená, že by postojové predikátory nemohly mít zápornou podobu. Srovnej:

- (24) *Nedovolují ti, abys o tom mluvil;*
 (25) *Nedoporučují ti, aby ses mu omlouval;*
 (26) *Nezakazují ti, aby ses mu omlouval.*

V příkladech (24)–(26) je však podle našeho mínění obtížné interpretovat negaci logicky jako „není pravda, že ti dovoluji...“, „není pravda, že ti doporučuji...“; „není pravda, že ti zakazují...“ Funkci negace postojových predikátorů bude třeba teprve osvětlit.

4.1 Zdá se nám také, že „zákaz“ není možné chápat jako jednu z hodnot imperativního postoje, ba ani jako opak „příkazu“. Domníváme se, že vztah „příkaz“ — „zákaz“ jsou různé aspekty imperativního postoje, uplatňující se v zásadě v každé z jeho hodnot. Je tedy např. možné mluvit o „prosebním příkazu a zákazu“ nebo o „doporučujícím příkazu a zákazu“ nebo o „varovném příkazu a zákazu“ nebo o „apelovém příkazu a zákazu“ apod. Potřebovali bychom ovšem pro označení obou aspektů vhodnější pojmenování než slova příkaz — zákaz, která jsou sémanticky příliš „sugestivní“, ale snad je z našeho výkladu patrné, co máme na mysli.

Považujeme tedy „příkaz“ a „zákaz“ za dva aspekty imperativního postoje a jeho hodnot a to aspekty vycházející z různých presupozic. Zákaz vychází z předpokladu, že konatel už nějakou činnost koná nebo se chystá připravuje zamýšlí konat a cílem zákazu je tento „stav věcí“ přerušit, zabránit konání nebo vykonání nějaké činnosti. Kopečný o „zákazu“ výstižně říká, že „jde z větší části o zákazy úmyslů, zábrany dějů „de conatu“ (op. cit. 60). Cílem „příkazu“ je naopak adresáta (konatele) k nějaké činnosti přimět. Důležité je, že v obou aspektech vychází směr zainteresovanosti na uskutečnění propozičního obsahu od mluvčího.

4.2 Zvláštní postavení v rámci imperativních postojů má „dovolení“. Explicitně je signalizováno postojovými predikátory typu *dovolují ti, abys...; souhlasím s tím, abys...; svolují, abys...*

- (27) *Dovolují ti, abys to opravil, opravoval*
 (27b) *Dovolují ti, abys to neopravoval, neopravil*

Implicitně bývá „dovolení“ signalizováno buď modálními slovesy *směti* nebo *moci*, nebo formou imperativu, většinou odlišenou v této funkci nějakou částicí

- (28a) *Smiš (můžeš) to opravit*
 (28b) *Smiš (můžeš) to neopravovat*
 (29a) *Tak to (tedy) oprav*
 (29b) *Tak to (tedy) neopravuj*

Specifičnost hodnoty „dovolení“ se někdy vidí v tom, že je založena na pragmatické presupozici zákazu (skutečného nebo potenciálního), a znamená tedy

vlastně jeho zrušení. Na to by ukazoval i fakt, že záporná forma predikátoru *nedovolují ti, abys...* je vlastně v podstatě synonymní s kladnou formou predikátoru *zakazují ti, abys...*

(30) *Nedovolují ti, abys o tom mluvil* // *Zakazují ti, abys...*

Zdá se však, že tvrzení o zákazu jako pragmatické presupozici „dovolení“ odporují výpovědi s negovanou propozicí a že je spíše poplatné sémantické interpretaci samého slova *dovolení*, chápaného často jako opozitum ke slovu *zákaz*; srov.:

(31) *Dovolují ti (tedy), abys tam nechodil; abys dnes necvičil; abys ty pilulky nebral* apod.

Z pragmatického hlediska je v citovaných příkladech přirozenější vycházet spíše z toho, že presupozicí „dovolení“ je tu nikoli zákaz činnosti, ale naopak „příkaz“, „nařízení“, „povinnost“ danou činnost vykonat (vykonávat). Tuto presupozici by bylo možno parafrázovat např. v podobě normativní věty „X má povinnost (u)dělat A“. Hodnotu „dovolení“ lze pak v daném případě charakterizovat jako „zrušení povinnosti X vykonat činnost A“.

Na základě těchto úvah se nám vůbec zdá správnější formulovat výchozí pragmatickou presupozici pro „dovolení“ nikoli jako zákaz, ale nějak obecněji: chápat ji např. jako „normu, povinnost něco dělat nebo naopak nedělat“, a „dovolení“ jako „zrušení platnosti této normy“, které je v kompetenci mluvčího a vychází z předpokladu, že adresát má na něm zájem. Podstatné při „dovolení“ se nám zdá také to, že směr zainteresovanosti na realizaci // nerealizaci propozičního obsahu je obrácený než u příkazu // zákazu: vychází nikoli od mluvčího, ale od adresáta (konatele).

4.3 Z rámce „zákazu“ se v celku vymyká „výstraha“ (výstražné upozornění). Při „výstraze“ totiž nejde o to zakázat adresátovi nějakou činnost (už vykonávanou nebo zamýšlenou), nýbrž upozornit ho na možný nežádoucí následek (důsledek) této jeho činnosti, na potřebu nepřipustit ho: *Neřizni se!*; *Nekopni ho!*; *Nerozlíj to!* Věty podobného typu neznamenaají zákaz nějaké činnosti vykonávané nebo zamýšlené adresátem, ale výstrahu, aby nedošlo na jejím základě k možnému nežádoucímu důsledku. Jde o důsledky mimovoľní, „nezávislé na vůli subjektu“, jak upozorňuje Dokulil (op. cit. 80), např.: *Neupadni!* *Nenastuď se!* *Nezlom si nohu!* Představa výsledku způsobuje, že diktální predikátor má formu dokonavého vidu.

Rozdíl mezi „zákazem“ a „výstrahou“ je dobře patrný z následujících příkladů:

(32) *Nepolévej to!*

(33) *Nepolej to!*

V případě (32) jde o skutečný zákaz (probíhající nebo zamýšlené) činnosti „polévání něčeho“, a diktální predikátor má proto vidovou formu nedokonavou. V případě (33) však běží o „výstrahu“, o upozornění na nežádoucnost důsledku, který může

právě z činnosti „polévání“ (ale i z jiné činnosti, např. přenášení nějaké kapaliny) vyplynout.

Neprohibitivní povaha „výstrahy“ se projevuje i v tom, že se zdá nemožné užít v této funkci predikátoru *zakazují ti, abys...*, eventuálně *přikazují ti, abys ne...*

(34) *Zakazují ti, abys to polil; aby sis zlomil nohu; aby ses spálil...*

(35) *Přikazují ti, abys to nepolil; aby sis nezlomil nohu; aby ses nespálil...*

Funkčně ekvivalentní s výstražnými větami s dokonavým záporným imperativem se zdají být konstrukce s dokonavým kladným indikativem a zvolací intonací typu *Poleješ to! Spálíš se! Zlomíš to! Upadneš!*, případně doplněné partikulí *že*: *Že to poleješ! Že se spálíš; Že to zlomíš; Že upadneš!*

Pokud uvedené případy můžeme takto chápat, ukazovaly by i ony na to, že se „výstraha“ a výpovědní formy, které jí signalizují, z aspektu „zákazu“ vymykají.

5. Pokusili jsme se v našem příspěvku naznačit, že postup od imperativního postoje a jeho hodnot ke způsobům a prostředkům jejich ztvárnění by mohl být užitečným jednotícím metodologickým východiskem jak pro funkční integraci, tak zároveň pro hlubší diferenciaci a specifikaci prostředků formálně různých, které se na realizaci „sféry imperativnosti“ podílejí, a mohl by snad pomoci i k dalšímu objasňování slovesného vidu, negace, ale také funkce kondicionálu.

LITERATURA

- Dokulil, M. (1948). *Modifikace vidového protikladu v rámci imperativu v češtině a ruštině*. In: Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi, Brno.
- Grepl, M. (1973). *K podstatě modálnosti*. In: Otázky slovanské syntaxe III, Brno, s. 23—41.
- Kopečný, Fr. (1962). *Slovesný vid v češtině*, Praha.
- Searle, J. R. (1976). A classification of illocutionary acts. *Language in Society*, s. 1—23.

IMPERATIVISCHE EINSTELLUNGEN UND IMPERATIV

Imperativische Einstellungen (Appell, Aufforderung) stellen einen der Typen der kommunikativen Intentionseinstellung des Sprechers zum propositionalen Inhalt des Satzes dar. Man kann sie allgemein charakterisieren als Absicht des Sprechers jemanden (oft den Adressaten der Äußerung selbst) zur Durchführung des propositionalen Inhalts der Aussage zu veranlassen. Im Rahmen der imperativischen Einstellung ist es angebracht, eine Reihe von Teilwerten zu unterscheiden, die durch verschiedene Stufen der Interessiertheit des Sprechers und des Adressaten, durch den unterschiedlichen Ausgangspunkt dieser Interessiertheit (entweder vom Sprecher oder vom Täter ausgehend), sowie durch ein unterschiedliches Maß der Dringlichkeit, Unaufschiebbarkeit und der Kategorität gekennzeichnet sind. Durch die Realisierung dieser Einstellungswerte entstehen Aussagen, die durch verschiedene „illokutionäre Kräfte“ gekennzeichnet sind und auch verschiedene „illokutionäre Akte“ repräsentieren, die jedoch auf einer gemeinsamen „illo-

kutionären Absicht“ (illocutionary point) basieren. Es erweist sich als notwendig, die einzelnen Werte der imperativischen Einstellung sowohl außersprachlich (Komplexe externer Bedingungen und pragmatischer Präsuppositionen) als auch sprachlich (Komplexe von Arten und Mittel deren Realisierung) abzugrenzen. Der Verf. versucht zu zeigen, auf welche Weise und durch welche Mittel einige Werte der imperativischen Einstellung im Tschechischen signalisiert werden, so vor allem „der Rat“, „Empfehlung“, „warnende Anordnung (Verbot)“, „Warnung“, „Erlaubnis“. In diesem Zusammenhang ist der Verf. auch bemüht, die Beziehung von „Anordnung“ und „Verbot“ von neuem abzugrenzen, und zwar als zwei grundlegende Aspekte der imperativischen Einstellung, die von verschiedenen Präsuppositionen ausgehen und sich im Grunde in jedem ihrer Werte manifestieren. Eine besondere Stellung nimmt im Rahmen der imperativischen Einstellungen „die Erlaubnis“ ein: sie gründet sich auf die Präsupposition „des Verbots“ und bedeutet eigentlich seine Aufhebung. Bei der „Erlaubnis“ erweist sich auch der Umstand als wesentlich, daß die Richtung der Interessiertheit nicht vom Sprecher, sondern vom Adressaten ausgeht. Die morphologische Form des Imperativs ist für die Signalisierung aller Werte der imperativischen Einstellung anwendbar. Es geht also um eine polyfunktionale, nicht spezifizierte Form für die einzelnen Werte. Der Verfasser macht auf einige Tendenzen der formalen Differenzierung der Imperativform im Tschechischen aufmerksam (die Verbindung mit Partikeln, Tendenz zur Bildung „der analytischen Imperativformen“ u. ä.). Auf der anderen Seite wird überzeugend nachgewiesen, daß man die Modifikation des Aspektgegensatzes „perfektiv“ — „imperfektiv“ nicht nur mit der morphologischen Form des Imperativs verbinden kann, wie es bisher üblich war, sondern mit der imperativischen Einstellung und ihren Werten. Sie sind nämlich nicht nur an diese morphologische Form gebunden, sondern gelten im Grunde auch für die Fälle, in denen die imperativischen Einstellungen auch auf eine andere Weise und durch andere Mittel signalisiert werden.